

Taula rodona amb Enric Sòria,
Mercè Picornell i Izaskun Arretxe

L'assaig literari en català

A propòsit d'un dels gèneres literaris més oberts, l'assaig, hem convocat tres especialistes. Enric Sòria, Mercè Picornell i Izaskun Arretxe dialoguen sobre els límits textuais, els autors, el mercat i les institucions públiques. Les seves reflexions aporten elements altament suggeridors per a la difusió de les obres assagístiques en català.

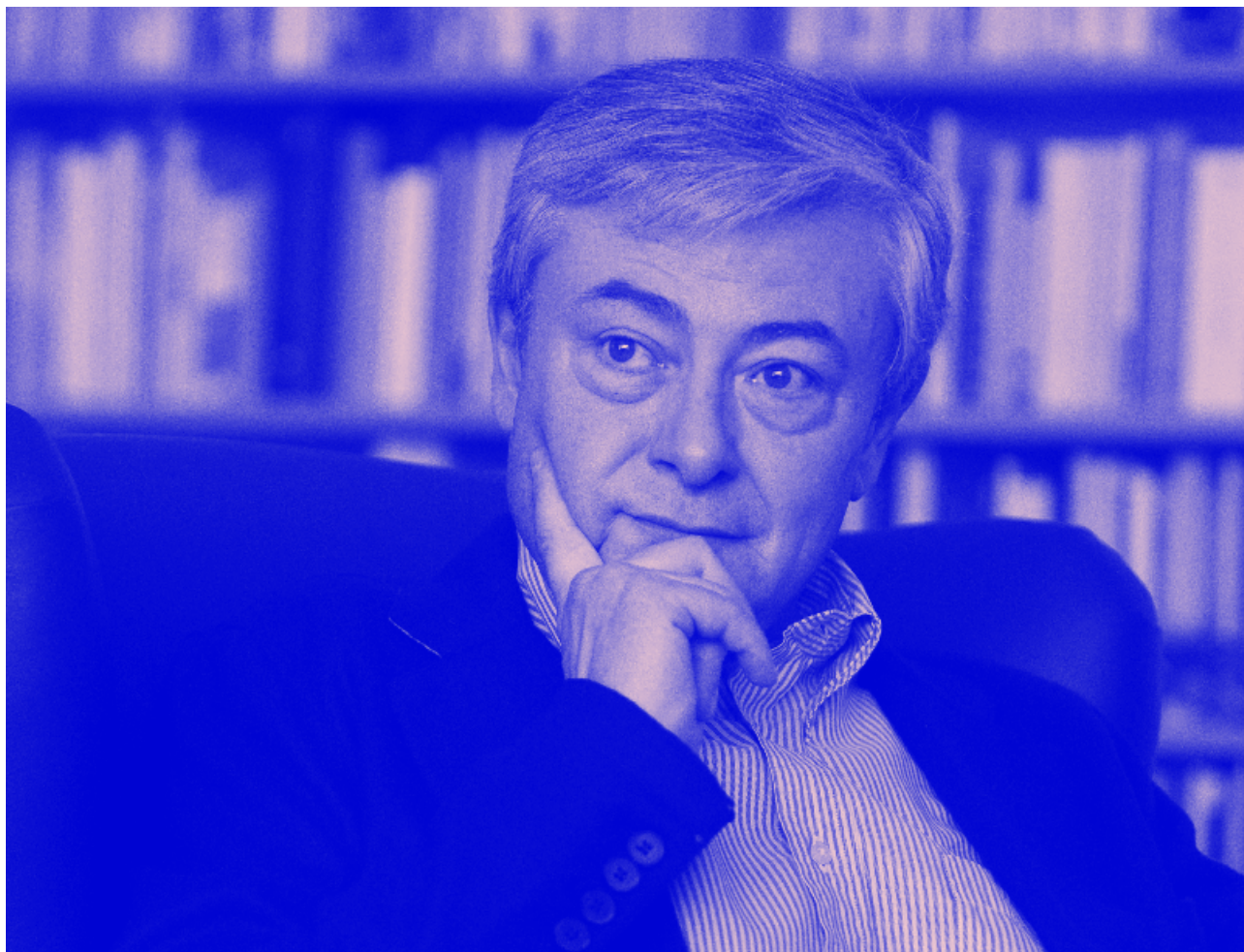
Per Mireia Sopena

Mentre que segons Montaigne l'assaig és un espai sobre l'ànima humana, per a un estudiós com Gonçal López-Pampló és un gènere que engloba textos argumentatius, periodístics i memorialístics. Quins són per a vosaltres els límits de l'assaig literari?

ENRIC SÒRIA: Qualsevol descripció que no pretenga ser exageradament restrictiva serà molt àmplia. Es diu de l'assaig que és un text d'aproximació a un tema, que l'ini-

cia, que té un caràcter personal i que, en el cas de l'assaig literari, presenta una voluntat d'estil. El *Penguin Dictionary of Literary Terms* el defineix com «una composició generalment en prosa que pot constar d'uns pocs centenars de paraules o omplir un llibre sencer i que debat de manera informal un tema o una gran varietat de temes. És una de les formes literàries més flexibles i adaptables». Segons aquesta citació, tot el que no és ficció és assaig, de manera que realment és un calaix de sastre.

**«Tot el que no és ficció és assaig,
de manera que realment
és un calaix de sastre.»**

Enric Sòria. Fotografia: Pere Virgili.

MERCÈ PICORNELL: Un calaix de sastre com tots els gèneres, fins a un cert punt. Si partim de definicions categorials com les de Tzvetan Todorov i Jacques Derrida, tot gènere parteix d'un prototip que està determinat per un cànon. Diria que quan definim l'assaig plana sobre el gènere una idea de qualitat, d'aprofundiment i, en definitiva, de distinció, que és el que ens permet d'acotar-lo dins l'ampli espectre de la no-ficció, on trobam des de l'assaig

literari fins al que podríem denominar «obres utilitàries», això és, des de llibres de cuina fins a volums d'autoajuda. Així, doncs, hi ha llibres de no-ficció que no admetríem com a assaig, no tant per raons textuais sinó pragmàtiques i socials.

IZASKUN ARRETXE: A l'Institut Ramon Llull vam decidir impulsar per primera vegada l'assaig literari en català en

«És molt difícil mantenir una empresa editora que no sigui generalista sense una massa crítica de lectors.»

un moment en què el gènere era emergent a tot el món. Els límits del que havíem de promoure havien de ser flexibles i oberts perquè, d'una banda, tenim escriptors que normalment fan ficció i han publicat alguna obra d'assaig literari i, de l'altra, llibres de no-ficció en què la voluntat d'estil no és tant el pal de paller com ho és el contingut. Vam promoure títols d'autors de ficció, en què s'abordava el tema des d'una perspectiva diferent de la de la literatura, o d'autors que, tot i no haver publicat mai ficció, s'acostaven al text amb voluntat literària, i d'altres de clarament divulgatius, de no-ficció, però sense una voluntat d'estil. Entenem que ara a la Institució de les Lletres Catalanes també hem d'incorporar la no-ficció literària.

La projecció social d'un autor influeix en la definició del gènere de la seva obra? En quina mesura el perfil de l'autora us faria considerar *Un pensament de sal, un pessic de pebre*, de Montserrat Roig, o *Pedra de toc*, de Maria Aurèlia Capmany, com a obres assagístiques?

ES: Crec que davant d'un text no m'influeix massa la trajectòria prèvia de l'autor. Sempre he considerat aquesta obra de Montserrat Roig com un llibre d'assaig o un dietari assagístic. En el cas dels articles de Josep M. Espinàs, per la brevetat, serien píndoles d'assaig. Això ens duria a plantejar-nos si també considerem assaig els aforismes, i jo no em posaria fort a negar-los aquesta condició. L'escriptor gallec Vicente Risco afirmava que els gèneres es defineixen pels seus centres, perquè en els marges irradien llibertat i, certament, el que defineix un gènere són els títols i els autors canònics (en el cas del català, Xènius, Joan Fuster i Josep Pla), tot i que moltes vegades la gràcia està en els marges.

MP: Moltes de les obres més assagístiques de Maria Aurèlia Capmany han quedat en l'oblit perquè desenvolupaven temàtiques d'un moment «transicional», però aquesta és una funció pròpia de l'assaig i aleshores van tenir molta difusió. *Els catalans als camps nazis* de Montserrat Roig —segurament més citat que no pas llegit— ha estat qualificat com un llibre històric i periodístic i, en canvi, és un assaig historiogràfic fet des d'una perspectiva molt sub-

jectiva, analítica i dialògica. Un superèxit de vendes va ser *Els altres catalans*, de Paco Candel, una mena de continuació de *Nosaltres, els valencians* i que mai no apareix a les nòmines assagístiques, segurament per l'estil i el tema.

IA: Ara recuperem aquesta mirada cap a l'assaig de Roig i Capmany perquè ha passat temps i hem fet una reflexió sobre la seva obra, però tinc la impressió que en el seu moment no van ser considerades com a assagistes. Tenim més prejudicis respecte dels autors contemporanis de ficció quan es posen a escriure en aquest gènere. Per exemple, quan Najat El Hachmi escriu un llibre amb voluntat literària sobre les dones a l'Islam, ens costa molt acceptar que formi part del corpus de l'assaig. Potser amb el temps hi acceptarem aquests autors amb més naturalitat.

ES: És molt veritat. Feliu Formosa em va fer veure que gran part dels escriptors alemanys tendien a utilitzar tots els gèneres (poesia, narrativa, assaig, teatre i memòries), mentre que ací es tendeix a encasellar els autors pel seu gènere estrella.

IA: I castiguem la resta d'obres que escriuen, com si no fossin de qualitat. Això ha passat clarament amb Eva Baltasar: ha escrit dos llibres de narrativa i és vista com una debutant malgrat que prèviament havia publicat deu poemaris.

ES: És costum sorprendre's quan un novel·lista és també poeta; sembla com si fos lleig o com si es fes una cosa que no caldria fer. Hi ha reticència a acceptar la varietat en l'obra dels autors (reticència que és una cosa ben estranya, d'altra banda).

L'ascendent de Joan Fuster arreu dels Països Catalans arrela —per dir-ho de pressa— en la seva formació autodidacta, la seva xarxa de relacions personals i el seu compromís social en una època mancada de mitjans de comunicació. En l'actualitat en quines condicions hauria de treballar un assagista per estendre una irradiació com la seva?

Mercè Picornell.

ES: Fuster era un escriptor amb un talent enorme que, per militància, per manca de fantasia o per les raons que fora, es va decidir per la literatura d'idees després d'una temporada fent poemes. Pretenia viure de l'escriptura i ho va aconseguir. No és que es fera ric, però vivia d'això. Si es té molt de talent, es poden escriure milers i milers d'articles, com va fer ell tota la vida per a poder menjar, i, a més a més, ser original, dir coses curioses, no casar-se amb ningú i sorprendre sempre el lector. S'hi sumava una voluntat d'incidir en la societat, que avui també existeix. Suppose que sí que es podria repetir un cas com aquest, si es combinaven el talent i la necessitat. Aquell aforisme seu «morir deu ser deixar d'escriure» expressa com per a ell realment

era una condemna, un esforç constant. Afortunadament, ara no necessitem un jou tan aspre damunt nostre i això ens fa més mandrosos, per a dir-ho així.

IA: Fuster va trobar un camí a Edicions 62, però altres autors del seu temps no van poder accedir a plataformes de difusió, i ara passa el mateix: el sector editorial en català és tan petit que no permet l'especialització. És molt difícil mantenir una empresa editora que no sigui generalista sense una massa crítica de lectors, i, per tant, a l'editorial de no-ficció i a la d'assaig els costa més trobar els seus espais, i més encara quan existeix una oferta en castellà. Per a un autor, pot ser més senzill d'escriure el seu assaig

Izaskun Arretxe. Fotografia: Carme Esteve.

en castellà perquè tindrà molta més repercussió, però també perquè té més possibilitats de publicar. En aquest sentit, van sortint noves iniciatives editorials, o se'n reforcen d'altres de ja existents. Per exemple, Arcàdia n'és una d'interessantíssima (no l'única) perquè ha apostat per un espai en creixement. Un cas com el de Fuster és difícil de repetir, però podem crear un planter de pensadors i pensadores, si tenen un espai on créixer. Queda molt camí per recórrer i les administracions hi hem de ser, per ajudar a fomentar nous autors.

ES: En això tens tota la raó del món, i ací entrariem en les dificultats que té l'assaig en català. La primera és un públic reduït. Açò porta les editorials a jerarquitzar els gè-

neres i, evidentment, la poesia, l'assaig i el memorialisme ho paguen, perquè l'espai central l'ocupa la narrativa, molt lògicament, i tota la resta queda relegada. És una dinàmica molt difícil de tractar, perquè a més a més trobes la competència del mercat en castellà. L'assaig sociològic, filosòfic, historiogràfic o d'idees generals, com el que feia precisament Fuster, troba molt poc espai. Qui s'arrisca a fer un assaig sobre cinefília davant del dubte de si hi haurà prou lectors en català? No ho llegiran abans en castellà perquè hi ha un mercat en aquesta llengua?

MP: Tal com està ocorrent en narrativa, els assajos amb més rellevància pel que fa a la difusió sovint s'editen bilingües. És el cas de Marina Garcés, que publica els llibres en

«Els assajos amb més rellevància de difusió sovint s'editen bilingües. En aquest mercat duplicat es perd la idea de l'original català.»

castellà i en català. És dins d'aquest mercat cada vegada més duplicat que d'alguna manera la idea de l'original en català es perd.

ES: Això passa bastant en l'assaig filosòfic. També ho fa Josep Maria Esquirol, que publica en català per militància i l'editorial el trau també en castellà perquè sap que així vendrà molts més llibres.

IA: Les institucions han de col·laborar per corregir aquest dèficit sociològic que no depèn ni de la voluntat dels autors ni de la de les empreses. Les editorials han de poder aixecar la persiana. Són les institucions les que han de fer possible que aquesta diferència de mercats s'equilibri (i no parlo d'un suport genèric que ho pagui tot a tothom). L'espai minvat d'on parteix l'assaig en català s'ha de corregir per poder començar, com a mínim, al mateix lloc que el castellà. És fonamental.

Fa quatre lustres el llibre d'assaig universitari gaudia de vendes significatives gràcies a la prescripció del professorat, però les vendes han davallat de manera preocupant els darrers anys i la manca d'un pacte nacional per a la lectura amb un efecte durador continua perjudicant greument el sector. Com es podrien millorar els hàbits lectors?

ES: És cert que en els primers cursos universitaris hi ha una sorprenent pèrdua de l'hàbit de lectura. Posa els pèls un poc de punta que alumnes de periodisme —i que, per tant, han d'escriure (i això més o menys ho tenen clar)— confessen que no han llegit ni un sol llibre en un any. Això simplement abans no passava.

IA: De plans nacionals de lectura n'hem fet molts. Moltes vegades han estat declaracions d'intencions o bé intents d'aplegar el que feien totes les institucions, i han tingut resultats diversos. S'han d'anar renovant i fent amb nous criteris, i per això a la Institució estem treballant en un pla anual amb les conselleries d'Educació i de Cultura i tot el teixit associatiu del llibre, que participa en el procés d'anàlisi i de decisió de prioritats. Ho fem seguint

models metodològics ja emprats en altres sectors, com ara el teatre. És important prioritzar uns projectes concrets, establir un calendari i assignar-hi un pressupost. Esperem que sigui útil per al repte enorme del foment de la lectura que tenim al davant.

MP: Quan diem que els joves no llegeixen —no dic que no sigui cert fins a un cert punt—, hauríem de plantejar-nos què llegeixen quan llegeixen. Aquí segurament ens estiraríem els cabells. I ho fan amb fórmules que són bastant més assagístiques del que volem assumir. El seu bagatge quan arriben a la universitat són obres d'Albert Espinosa o bé el *Harry Potter*, i a partir d'aquí els estirem perquè s'introdueixi en altres obres. Aquesta literatura es llegeix i es ven. Si obrim tot l'espectre de l'assaig en català (no tant el literari), es venen moltíssim els llibres de temes de criança, educació i maternitat. A les illes Balears també tenen molta força els clubs de lectura, que estan molt restringits a la novel·la, i aquest seria un espai per a un gènere com l'assaig, que és obert i convida al diàleg.

IA: Els clubs de lectura fan una feina espectacular, com tu dius, però és difícil que incorporin l'assaig quan no tenen aquesta oferta dins de les biblioteques. En el moment de fer les adquisicions, les biblioteques troben molta més producció de ficció en català que no pas d'assaig. És un peix que es mossega la cua. Soc positiva per la presència d'autors com Fina Birulés, Ingrid Guardiola, Joan-Carles Mèlich o Xavier Antich, però encara no en són prou ni tenen plataformes on anar. Les editorials universitàries hi podrien contribuir.

MP: El problema és que aquestes editorials no poden tenir un sol paper, tal com està el panorama de les editorials universitàries, sinó que n'han de tenir tres de clarament diferenciats. En primer lloc, el de creació de manual (com a jurat dels premis a l'edició universitària de la Xarxa Vives, sempre rebem la demanda de la creació d'un premi per a material didàctic universitari perquè n'hi ha un gran dèficit —els materials de moltes àrees són en castellà—). En segon lloc, l'acadèmic, per a la publicació investigadora. I, enmig, el de l'assaig. Però no

«No es necessita prestigiar l'assaig, sinó acostar-lo al lector culte normal, que potser no sap que l'oferta existeix.»

tinc clar en quins termes se n'haurien d'ocupar les editorials. Hi ha una necessitat bàsica de lectors i trob a faltar espais en què l'assaig pugui desenvolupar la seva funció, la de gènere polèmic que genera respostes i crea un clima de debat.

IA: Al voltant de les seves activitats habituals, algunes entitats han estat fonamentals per a la difusió: el CCCB ha articulat molta feina vinculada amb un assaig determinat però que ha creat un públic. Hi hauria d'haver més CCCB a tot arreu —cadascun amb la seva perspectiva—, que promoguessin aquest diàleg. L'Ateneu Barcelonès seria un altre exemple del debat que promou sobre el món, molt vinculat a l'assaig literari.

Es podrien identificar tendències en l'assaig que es publica avui dia? Quins temes hi trobeu a faltar?

ES: Hi ha dos sectors de l'assaig en català que estan més o menys consolidats: l'assaig sobre literatura (quan un escriptor que ens interessa parla de literatura i dels altres escriptors, ens el llegim tots els autors) i l'assaig lingüístic i polític, que sempre ha funcionat, perquè temes com la nació o la independència provoquen la curiositat del lector. I poc més. Però hi ha més temes per a discutir: assajos que expliquen el món modern o assajos sobre estètica, que convindria que també foren en català. Els llibres només són un exemple de la falta d'espais per al debat d'idees. Un altre problema és la segmentació territorial: hi ha poca comunicació tant editorial com lectora.

IA: Un dels problemes que teníem al Lull per internacionalitzar l'assaig en català era precisament que el de temàtica política específica no interessa tant fora d'aquí, per raons òbvies. Nosaltres hem de poder fer una aportació a una mirada sobre els temes universals. Ja està passant, però cal que passi més.

Pel que fa a la segmentació territorial, és un repte important, molt important. Hi ha un ecosistema propi d'autors, editorials i llibreries que vivim d'esquena els uns als altres. El concepte del mercat únic en català és fonamental perquè augmenti també aquesta massa crítica

de lectors d'assaig. El diagnòstic és molt fàcil de fer, però ho hem de resoldre entre tots: institucions, universitats, autors, editors, llibreries, distribuïdors.

MP: És un repte que depassa el món editorial i abraça tots els àmbits possibles (política, educació, mitjans de comunicació...). I hi ha problemes administratius, com ara amb els ajuts de promoció a la recerca que han sortit des de la Institució mateixa, a què no tenim accés des de la Universitat de les Illes Balears perquè no som una realitat administrativa de la Generalitat de Catalunya.

IA: Per la importància que té, hem de trobar solucions que ens permetin superar aquestes barreres administratives, perquè l'Institut Ramon Llull i la Institució de les Lletres Catalanes es dediquen a totes les lletres catalanes.

Alguns premis literaris d'assaig, com els de l'Institut d'Estudis Catalans, el Joan Fuster, el Carles Rahola, el Joan Maragall, el Josep Vallverdú o el de la Mancomunitat de la Ribera Alta, tenen una llarga tradició. Han contribuït tant com és possible a fomentar un cos d'autors que produeixi i publiqui amb regularitat?

ES: Els premis no ho poden resoldre tot. Serveixen perquè alguna gent pugui publicar —perquè, si no, ho tindria difícil— i donen una mica de publicitat a l'obra. Passa una mica el que ens hem trobat amb els premis de poesia, de què també n'hi ha uns quants: al principi, una de les justificacions que tenien era que permetien l'aparició de poetes joves que, com que eren desconeguts, no els publicava ningú i, quan guanyaven un premi, tenien la possibilitat d'editar. Però, com que l'edició de poesia s'ha restringit tant, si no guanyes un premi, no publiques. Per tant, els senyors es presenten als premis i aquella possibilitat per als novells ha quedat obturada per la invasió dels primeres espases, gent molt més famosa que ocupa el premi. I en assaig passa una mica el mateix. Com que és una finestra d'oportunitats —però és petita—, tothom intenta arribar-hi, amb la qual cosa la possibilitat que apareguen veus noves gràcies als premis és més difícil. És un mecanisme una mica viciós.

«Un altre problema és la segmentació territorial: hi ha poca comunicació tant editorial com lectora.»

IA: Això enllaça amb l'espai i el ritme a les llibreries, on hi ha, per la dinàmica mateixa del sector, una voracitat per la novetat i una dificultat d'absorbir-ho tot. El premi pot tenir qualitat, però, si després no està ben distribuït a les llibreries un temps determinat, és difícil que l'autor es faci un lloc. El problema no és tant l'existència de premis, sinó la realitat amb què topen i que també s'hauria de començar a trencar.

MP: Pel que fa als premis, la dispersió del gènere els contagia. A les illes Balears, tots són més aviat d'investigació, de divulgació o d'estudi local. De vegades en les categories d'assaig, s'hi acaben presentant no sols els grans autors, sinó també els investigadors, els estudiosos locals, els memorialistes, els dietaristes... Potser caldria posar un poc d'ordre i tenir més clar a quin tipus d'assaig remet cada premi. Si miro qui ha guanyat el Premi Joan Fuster els darrers vint anys, em costa de pensar en un concepte d'assaig literari per la dispersió que hi veig. Cal insistir en el valor de l'assaig perquè, en el cas dels premis de poesia, el filtre de qualitat en algun moment s'ha perdut, i, en canvi, les editorials d'assaig encara tenen el paper del prestigi. El fet és que comprant un volum d'assaig en català em sent còmoda perquè, m'agradi o no, difícilment no respondrà a les meves expectatives.

En un moment en què els mitjans de comunicació tradicionals es continuen adaptant a les xarxes socials, què podrien fer per promoure les obres d'assaig, de caràcter intrínsecament transversal, a part d'ampliar l'espai que els dediquen en les seccions de cultura?

IA: Tot i que en els diaris hi ha molt poques pàgines dedicades a la cultura, hi ha més espais on es poden produir debats que desperten la curiositat per anar a buscar un llibre. D'altra banda, crec que el repte dels mitjans de comunicació tradicionals no és tant el de prestigiar l'assaig, sinó —sense desprestigar-lo, és clar, ni rebaixar el seu valor intel·lectual— el d'evitar que sigui una frontera per al possible lector. En un moment determinat, els professionals de la literatura infantil i juvenil necessitaven prestigiar-se i van aconseguir-ho; els de l'assaig no neces-

siten prestigiar-lo, sinó acostar-lo al lector culte normal, que potser no sap que l'oferta existeix. I ara és oportú perquè mundialment l'assaig està en auge (perquè la gent vol respostes a les seves preguntes) i això representa una oportunitat per al català.

MP: Estic molt d'acord que el prestigi ja hi és. El que falta és rompre el límit que molts de lectors poden tenir davant de determinades obres perquè les consideren massa difícils o elevades, però en realitat no ho són i poden connectar fins i tot amb no lectors, amb persones a qui la ficció no interessa i, en canvi, aquest tipus de lectura sí que els interessa. En aquest context, volia esmentar la tasca de l'editorial Leonard Muntaner, en especial perquè en les traduccions depassa les fronteres dels Països Catalans. De vegades, a partir d'aquestes iniciatives més petites, on sembla més difícil, es troba l'impuls per travessar més clarament la frontera. ●